

นโยบายสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้
ในบริบทประเทศอินโดนีเซีย
Safeguarding Policy on Intangible Cultural Heritage
in the Context of Indonesia

เกรียงไกร วัฒนาศาสตร์ / Kriengkrai Watanasawad¹
เจษฎาพร ศรีวิชัย / Jedsadaporn Sornwichai²

Received: May 24, 2022 Revised: Jul. 11, 2022 Accepted: Apr. 24, 2023

บทคัดย่อ

นับตั้งแต่การประกาศใช้สนธิสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโกในปี ค.ศ. 2003 หลายประเทศต่างเริ่มตระหนักถึงการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในประเทศของตน ประเทศอินโดนีเซียเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มภูมิภาคมาลาโยที่ดำเนินการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มาอย่างยาวนาน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นประเทศที่น่าสนใจศึกษาถึงแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทนี้ การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานโยบายและการจัดการเพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ 3 กลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มเจ้าของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ กลุ่มภาครัฐผู้กำหนดนโยบาย

¹หลักสูตรการจัดการมรดกวัฒนธรรมและอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ วิทยาลัยนวัตกรรมการบริหาร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹Program in Management of Cultural Heritage and Creative Industries, College of Innovation, Thammasat University

²นักวิชาการอิสระด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม

²Independent Researcher in Cultural Heritage Management

ทางวัฒนธรรม ตลอดจนกลุ่มนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดก วัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่าประเทศอินโดนีเซียเป็นหนึ่งในประเทศผู้นำของ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ให้ความสำคัญกับการสงวนรักษามรดก วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดังสะท้อนให้เห็นจากนโยบายและการจัดการทั้งใน ระดับประเทศและระดับนานาชาติ กล่าวคือ ประเทศอินโดนีเซีย มีนโยบายและ ดำเนินการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ตามมาตรการที่องค์การ ยูเนสโกเสนอไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตรการในระดับประเทศ ประเทศอินโดนีเซีย ได้พัฒนาคู่มือภาษาอินโดนีเซีย และภาษาอังกฤษสำหรับการขึ้นทะเบียน มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับประเทศ และกลายเป็นต้นแบบให้กับ ประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตามประเทศ อินโดนีเซียได้พัฒนา นโยบายและรูปแบบการจัดการที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของ ตนเอง ส่วนในระดับนานาชาติ ประเทศอินโดนีเซียเริ่มต้นจากการเข้าร่วมเป็น ภาควิชาอนุสัญญาฯ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2007 นับจากนั้นเป็นต้นมา มรดกวัฒนธรรม ต่าง ๆ ของประเทศอินโดนีเซียได้ถูกขึ้นทะเบียนเป็นรายการตัวแทนมรดก วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้แห่งมวลมนุษยชาติ และรายการมรดกวัฒนธรรมที่ จำเป็นต้องสงวนรักษาอย่างเร่งด่วน สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ประเทศ อินโดนีเซียได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือด้านการเงิน และวิธีการดำเนินการ เพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศจากองค์กรทาง วัฒนธรรมต่าง ๆ ในระดับนานาชาติ

คำสำคัญ : การจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ นโยบายวัฒนธรรม อินโดนีเซีย

Abstract

Since the UNESCO Convention was adopted in 2003, many countries have increasingly raised awareness of safeguarding intangible cultural heritage (ICH) in their territories. Indonesia is one of the Malayu countries that has long been involved in the management of

intangible cultural heritage. For this reason, it is an interesting country to study the management of this type of cultural heritage. This study aims to explore the policy and management in safeguarding intangible cultural heritage of Indonesia. The data were collected from the in-depth interview with the 3 groups of related stakeholders which are a group of intangible cultural heritage carriers, a group of involved government sectors as cultural policy makers, and a group of scholars related to the cultural heritage management. The result of this study revealed that Indonesia is one of the leading Southeast Asian countries which are concerned with the significance of safeguarding intangible cultural heritage as reflected by its policy and management at both national and international levels. That is, the policy and management in safeguarding intangible cultural heritage at the national level was conducted based upon the measures proposed by the UNESCO 2003 Convention. Specifically, at the national measures, Indonesia has developed both Indonesia and English manuals for nomination measure of intangible cultural heritage at the national level which become a model for many countries in the Southeast Asian region. However, this country also developed its own unique policy and management. At the international level, Indonesia started from ratifying the UNESCO 2003 Convention in 2007. Since then, many intangible cultural heritage elements of Indonesia have been inscribed as both the Representative Lists of Intangible Cultural Heritage of Humanity and the Lists of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. This situation leads to the support from the international cultural organizations as a source of financial funding

and techniques for safeguarding and managing intangible cultural heritage in this country.

Keywords : Intangible Cultural Heritage Management, Cultural Policy, Indonesia

บทนำ

ช่วงก่อนทศวรรษ 1980 แนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource Management) มุ่งเน้นและให้ความสำคัญเฉพาะกับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage) เป็นส่วนใหญ่ (จินิก เลิศชาญฤทธ์, 2554) อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสแห่งโลกาภิวัตน์และวัตุนิยม รัฐบาลหลายประเทศพยายามผลักดันให้เกิดนโยบายวัฒนธรรมและกำหนดแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage หรือ ICH) อย่างเป็นทางการ เนื่องจากต่างตระหนักดีว่ามรดกวัฒนธรรมประเภทนี้มีแนวโน้มที่จะสูญหาย และมีความสำคัญในฐานะที่แสดงให้เห็นภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของมนุษยชาติ (UNESCO, 2003) ประกอบกับกระแสการตื่นตัวของจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่เกิดขึ้นหลังจากการประกาศใช้อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโกเมื่อปี ค.ศ. 2003

เนื้อหาของอนุสัญญาฉบับดังกล่าวมุ่งเน้นการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมประเภทนี้ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ตระหนักถึงบทบาทสำคัญของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดังสะท้อนให้เห็นจากอารัมภบท (Preamble) ของอนุสัญญาฉบับดังกล่าวที่ว่า “Recognizing that communities, in particular indigenous communities, groups and, in some cases, individuals, play an important role in the production, safeguarding, maintenance and recreation of the intangible cultural heritage, thus helping to enrich cultural diversity and humanity creativity.” (UNESCO, 2003)

สาธารณรัฐอินโดนีเซียหรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า “ประเทศอินโดนีเซีย” ตั้งอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียนที่ตระหนักถึงคุณค่า และความหมายของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ตลอดจนมีนโยบายวัฒนธรรมเพื่อสงวนรักษา (Safeguarding)³ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้อย่างต่อเนื่องและชัดเจน แม้ว่าประเทศนี้จะเป็นประเทศหนึ่งที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural Diversity) แต่การจัดการมรดกวัฒนธรรมภายในประเทศยังคงมีประสิทธิภาพ และสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง โดยได้รับความร่วมมือจากองค์กรทางวัฒนธรรมภายในประเทศและจากนานาชาติทั่วโลก ทำให้มรดกวัฒนธรรมของประเทศอินโดนีเซียยังคงดำรงอยู่ได้อย่างสง่างาม

ด้วยเหตุดังกล่าว บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียตามแนวทางของอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก โดยนำเสนอพัฒนาการของการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ตลอดจนวิเคราะห์แนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมดังกล่าวในระดับประเทศของประเทศอินโดนีเซียตามที่อนุสัญญาฯ เสนอไว้ ข้อมูลที่นำเสนอในบทความนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย ณ ประเทศอินโดนีเซีย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาสถานการณ์การจัดการและนโยบายเพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย ตามแนวทางที่เสนอไว้ในอนุสัญญาฉบับปี ค.ศ. 2003 ขององค์การยูเนสโก

³ คำศัพท์บัญญัติขึ้นใช้สำหรับการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เพื่อให้มีความหมายแตกต่างกับการอนุรักษ์ (Conservation/Preservation) ซึ่งใช้กับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ คำศัพท์ดังกล่าวหมายถึงส่งเสริมให้อยู่รอด มีชีวิตที่ยาวนาน สืบทอด และสร้างสรรค์ส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น (สาวิตรี สุวรรณสถิตย์, 2554)

แนวคิดการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

พัฒนาการแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนานพร้อม ๆ กับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Ruggles and Silverman, 2009) แต่เพิ่งปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนเมื่อองค์การยูเนสโกได้ตราอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เมื่อปี ค.ศ. 2003 โดยอนุสัญญาฉบับดังกล่าวได้นิยามความหมายมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในมาตรา 2 ไว้ว่า “...the practices, representations, expressions, as well as the knowledge and skills, that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage.” (UNESCO, 2003)

จากคำนิยามข้างต้น มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ หมายถึง ข้อปฏิบัติ การนำเสนอ การแสดงออก ตลอดจนความรู้และทักษะ ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และปัจเจกบุคคลตระหนักหรือรับรู้ร่วมกันว่าเป็นมรดกวัฒนธรรมของตนเอง

นอกจากนี้ มาตราที่ 2 แห่งอนุสัญญาดังกล่าวยังได้กำหนดลักษณะของมรดกวัฒนธรรมประเภทนี้เพิ่มไว้ว่า “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เหล่านี้จะต้องสามารถส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่ส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรม และสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มของตนเองให้ยั่งยืนยาวนาน เป็นงานสร้างสรรค์ซึ่งผลิตโดยกลุ่มคนหรือชุมชนอย่างต่อเนื่อง และสนองตอบต่อสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ และประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง” มรดกวัฒนธรรมประเภทดังกล่าวมีรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้ (UNESCO, 2003)

1. ประเพณีและสื่อบุขปาฐะประเภทต่าง ๆ (Oral Traditions and Expression) รวมถึงภาษาในฐานะเครื่องมือที่ใช้ในการถ่ายทอดมรดกวัฒนธรรมประเภทนี้

2. ศิลปะการแสดง (Performing Arts) เช่น ดนตรี การเต้นรำ และการแสดงดั้งเดิมประเภทต่าง ๆ

3. หลักปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล (Social Practices, Rituals, and Festive Events)

4. ความรู้และหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและจักรวาล (Knowledge and Practices Concerning Nature and the Universe)

5. ทักษะทางการช่างที่สืบทอดกันมา (Traditional Craftsmanship)

นอกจากนี้อนุสัญญาฯ ยังได้เสนอแนะแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับประเทศให้กับประเทศภาคีสมาชิกอนุสัญญาฯ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้ถือครอง/ผู้สืบทอด (Bearers) หรือชุมชนที่เป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรม เพื่อดำเนินการจัดการจำนวน 3 มาตรา คือ มาตราที่ 11 บทบาทของรัฐภาคี (Role of States Parties) มาตราที่ 12 การจัดทำทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Inventories) และมาตราที่ 13 มาตรการอื่น ๆ เพื่อการสงวนรักษา (Other Measures for Safeguarding) สรุปได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ข้อเสนอแนะด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับประเทศจากอนุสัญญาฯ ด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก

มาตราที่ 11	มาตราที่ 12	มาตราที่ 13
<ul style="list-style-type: none">● การจำแนกและนิยามความหมายมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่อยู่ภายในอาณาเขตของตน	<ul style="list-style-type: none">● การจัดทำและปรับปรุงทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ภายในอาณาเขตของตน	<ul style="list-style-type: none">● การกำหนดนโยบายที่มุ่งส่งเสริมบทบาทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในสังคม● การจัดตั้งองค์กรที่มีความสามารถในการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

ตารางที่ 1 ข้อเสนอแนะด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับประเทศจากอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก (ต่อ)

มาตราที่ 11	มาตราที่ 12	มาตราที่ 13
		<ul style="list-style-type: none"> ● การสนับสนุนให้มีการศึกษาและการวิจัยเพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อย่างมีประสิทธิภาพ ● การกำหนดมาตรการที่เหมาะสมทางกฎหมายทางเทคนิคทางการบริหาร รวมทั้งมาตรการทางการเงิน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการสงวนรักษาและการเข้าถึงมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อย่างเท่าเทียม

(ที่มา : UNESCO, 2003)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ 2 กลุ่ม ดังนี้

1. ผู้ปฏิบัติ และ/หรือ ผู้กำหนดนโยบายวัฒนธรรม (Insiders) ได้แก่ บุคคลจากหน่วยงานหรือองค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของประเทศอินโดนีเซีย
2. นักวิชาการและนักวิจัยจากภายนอก (Outsiders) ได้แก่ นักวิชาการและ/หรือ นักวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศอินโดนีเซียที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนโยบายวัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของประเทศอินโดนีเซีย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยมีรายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. พัฒนาการการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย

นโยบายวัฒนธรรมของประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบันมีรากฐานการพัฒนาจากปัจจัย 3 ประการ กล่าวคือ การปกครองภายใต้อาณานิคม การครอบครองของประเทศญี่ปุ่น และกลุ่มชาตินิยม (Jones, 2013) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเนื่องจากประเทศอินโดนีเซียตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกอย่างดัตช์ รวมทั้งญี่ปุ่นที่เป็นมหาอำนาจเอเชียอย่างยาวนาน นโยบายวัฒนธรรมของประเทศนี้จึงมีลักษณะบูรณาการผสมผสานระหว่างแนวคิดตะวันตกและแนวคิดตะวันออก ตลอดจนความคิดชาตินิยมของชนชาติอินโดนีเซียดังปรากฏในคำอธิบายนี้ “The cultural policy link between the colonial administration, the occupying Japanese and the nationalists is the common ‘improving’ or ‘civilizing’ function attributed to culture...” (Jones, 2013)

จุดเริ่มต้นของพัฒนาการนโยบายการจัดการมรดกวัฒนธรรมของ ประเทศอินโดนีเซียเริ่มขึ้นระหว่างปี ค.ศ. 1900 - 1945 ในขณะนั้นเป็นช่วงที่ ประเทศอินโดนีเซียตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของดัตช์ สลับเว้นช่วงกับการเข้ามา ปกครองประเทศโดยญี่ปุ่นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การเข้ามาของชาติ ทั้งสองส่งผลทำให้แนวคิดวิทยาทางสังคม (Social Ecology) ของประเทศ อินโดนีเซียเปลี่ยนไปจากเดิมที่มีลักษณะเป็นลำดับขั้น ประกอบไปด้วยคน 3 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวพื้นเมือง (Abangan) อาศัยตามหมู่บ้านบริเวณต่าง ๆ ของ ประเทศ กลุ่มชาวฮินดิก (Priyayi) และกลุ่มชาวมุสลิม (Santri) เป็นกลุ่มค้าขาย ตามชายฝั่งทะเล เมื่อดัตช์ใช้นโยบายการปกครองประเทศใต้อาณานิคมแบบ ประนีประนอมได้วางรากฐานสำคัญให้กับประเทศอินโดนีเซียไว้ 2 ด้าน คือ ด้านการศึกษาและด้านสวัสดิการ รวมทั้งตราหลักกฎหมาย (Adat) อันเป็น หลักสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวอินโดนีเซียในยุคนั้น

นับตั้งแต่กลางปี ค.ศ. 1940 เป็นต้นมา เป็นช่วงเวลาแห่งสงคราม เพื่อเรียกร้องเอกราชและการปลุกกระแสชาตินิยม เนื่องจากประเทศอินโดนีเซีย มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยหมู่เกาะมากกว่า 8,000 เกาะ จึงส่งผล ให้ประเทศนี้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม กล่าวคือ มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่ แตกต่างกันถึง 300 กลุ่ม ชาวชวาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 45 ของประชากรทั้งหมด มีภาษาพูดมากกว่า 50 ภาษา (Darmaputera, 1988) ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลอินโดนีเซียจึงกำหนดนโยบายด้านการเมือง เศรษฐกิจ รวมถึงวัฒนธรรมที่มุ่งเน้นการสร้างเอกภาพหรือการรวมกันเป็นหนึ่งเดียวจาก ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ นโยบายดังกล่าว สะท้อนให้เห็นจากคำขวัญ (Motto) ประจำชาติอันมีที่มาจากอักษรภาษาชวา โบราณ (Soebadio, 1985) ที่ว่า “Bhinneka Tunggal Ika” หรือ “เอกภาพในความหลากหลาย (Unity in Diversity)” ที่ยังคงใช้เพื่อสะท้อนนโยบาย การจัดการมรดกวัฒนธรรมในปัจจุบัน (Darmaputera, 1988)

ในปี ค.ศ. 1927 ประเทศอินโดนีเซียภายใต้การนำของ ดร.ซูการ์โน และบุคคลชั้นนำอีกหลายคนร่วมกันปลุกกระแสการสร้างอัตลักษณ์ประจำชาติ

(National Identity) ด้วยการจัดตั้งพรรคชาตินิยมอินโดนีเซียและกำหนดนโยบายวัฒนธรรม โดยการใช้ภาษาอินโดนีเซีย (Bahasa Indonesia) เป็นภาษากลางในการติดต่อสื่อสาร แนวทางดังกล่าวได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากกลุ่มเยาวชนและทำให้เกิดองค์การยูวชนขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ

หลังจากประเทศอินโดนีเซียประกาศอิสรภาพในปี ค.ศ. 1954 ประธานาธิบดีซูการ์โนจึงประกาศแนวคิดหรือปรัชญา “ปัญจศีล (Pancasila)” หรือหลัก 5 ประการ (Five Pillars) แนวคิดดังกล่าวได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง และถูกนำมาใช้ในการร่างรัฐธรรมนูญของประเทศในปี ค.ศ. 1945 เพื่อเป็นอุดมการณ์แห่งชาติที่ใช้เป็นหลักประกันการตระหนักรู้ทางกฎหมาย ตลอดจนสิทธิความเท่าเทียมกันของทุกกลุ่มชาติพันธุ์ (Soebadio, 1985)

ภาพที่ 1 สัญลักษณ์ปัญจศีล
(ที่มา : Darmaputera, 1988)

2. สถานการณ์การเข้าร่วมภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย

ข้อมูลจากการศึกษาเว็บไซต์องค์การยูเนสโกพบว่า มีประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียนเข้าร่วมภาคีอนุสัญญาและให้สัตยาบัน (Ratification) ต่ออนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จำนวน 9 ประเทศ คิดเป็นร้อยละ 90 และประเทศที่ให้การยอมรับ (Acceptance) จำนวน 1 ประเทศ คิดเป็นร้อยละ 10 ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 สถานการณ์การเข้าร่วมภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ลำดับที่	ประเทศ	สถานภาพ			วัน เดือน ปี ที่เข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิก
		ให้ สัตยาบัน	ยังไม่ให้ สัตยาบัน	ให้การ ยอมรับ	
1	เวียดนาม	✓			20 กันยายน ค.ศ. 2005
2	กัมพูชา	✓			13 มิถุนายน ค.ศ. 2006
3	ฟิลิปปินส์	✓			18 สิงหาคม ค.ศ. 2006
4	อินโดนีเซีย			✓	15 ตุลาคม ค.ศ. 2007
5	ลาว	✓			26 พฤศจิกายน ค.ศ. 2009
6	บรูไน	✓			12 สิงหาคม ค.ศ. 2011
7	มาเลเซีย	✓			27 กรกฎาคม ค.ศ. 2013
8	เมียนมาร์	✓			7 พฤษภาคม ค.ศ. 2014
9	ไทย	✓			10 มิถุนายน ค.ศ. 2016
10	สิงคโปร์	✓			22 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2018

(ที่มา : UNESCO, 2023)

จากตารางข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบสถานภาพการเข้าร่วมภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นได้ว่าประเทศอินโดนีเซียให้

การยอมรับต่ออนุสัญญาฯ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ. 2007 (พ.ศ. 2550) นับเป็นประเทศลำดับที่ 4 ของภูมิภาคที่ตื่นตัวและตระหนักถึงความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

3. การนิยามความหมายและจำแนกประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศไทยอินโดนีเซีย

อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้กำหนดนิยามและจำแนกประเภท “Intangible Cultural Heritage” ไว้ในมาตราที่ 2 ของอนุสัญญาฯ (UNESCO, 2003) และได้เสนอแนะให้ภาคีสมาชิกแต่ละประเทศนิยามความหมายและจำแนกประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ตามที่เสนอไว้ในมาตราที่ 12

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าก่อนการเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศไทยอินโดนีเซีย ประเทศไทยอินโดนีเซียยังไม่มีคำศัพท์ที่ใช้เรียกมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อีกทั้งการจำแนกมรดกวัฒนธรรมออกเป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ยังไม่เป็นรูปธรรมอย่างที่เบ็นอยู่ในปัจจุบันนี้ หากแต่มีการใช้คำศัพท์กลาง ๆ เมื่อต้องการใช้เรียกมรดกวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรม (Culture) สมบัติวัฒนธรรม (Cultural Property) การแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิม (Traditional Cultural Expressions) เป็นต้น (Intangible Cultural Heritage Centre for Asia and the Pacific, 2010)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาฯ ประเทศไทยอินโดนีเซียจึงบัญญัติคำศัพท์ภาษาอินโดนีเซีย คือ “Warisan Budaya Benda” และ “Warisan Budaya Takbenda” เพื่อใช้จำแนกประเภทมรดกวัฒนธรรมออกเป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ตามลำดับ ส่วนการนิยามความหมายมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้น ประเทศไทยอินโดนีเซียไม่ได้กำหนดนิยามความหมายของคำศัพท์ดังกล่าวเอง หลังจากเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาฯ จึงยอมรับและนิยามความหมาย

ของคำศัพท์ดังกล่าว โดยเปลี่ยนความหมายของคำศัพท์ภาษาอังกฤษตามที่ปรากฏในมาตราที่ 2 ของอนุสัญญาฯ (Intangible Cultural Heritage Centre for Asia and the Pacific, 2010) นิยามความหมายดังกล่าวนำมาใช้อย่างกว้างขวางดังปรากฏตามสื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ

การเปลี่ยนความหมายมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นภาษาอินโดนีเซียปรากฏดังนี้ (UNESCO, Departemen Kebudayaan dan Pariwisata and Kantor. 2009) “segala praktek, representasi, ekspresi, pengetahuan, keterampilan--serta alat-alat, benda (alamiah), artefak dan ruang-ruang budaya terkait dengannya--yang diakui oleh berbagai komunitas, kelompok, dan dalam hal tertentu perseorangan sebagai bagian warisan budayamereka. Warisan budayatakbenda ini, yang diwariskandari generasi ke generasi, senantiasa diciptakan kembali oleh berbagai komunitas dan kelompok sebagai tanggapan mereka terhadap lingkungannya, interaksinyadengan alam, serta sejarahnya, dan memberikan mereka rasa jati diri dan keberlanjutan, untuk memajukan penghormatan keanekaragaman budaya dan daya cipta insani.”

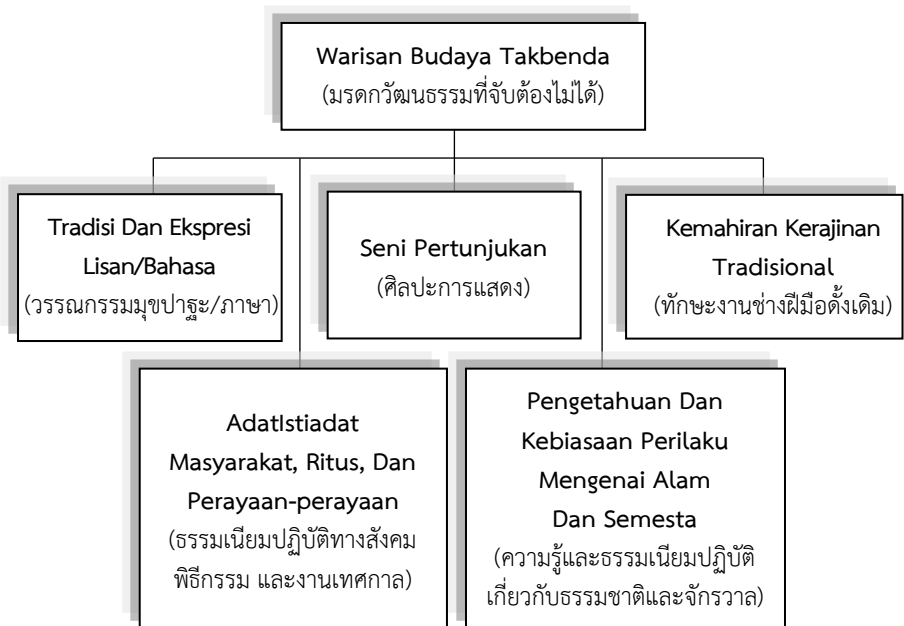
4. การจำแนกประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย

นับตั้งแต่ประเทศอินโดนีเซียยอมรับและเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก ประเทศอินโดนีเซียดำเนินการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ และจำแนกประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ตามมาตราที่ 2 ของอนุสัญญาฯ โดยวิธีการแปลประเภทต่าง ๆ เป็นภาษาอินโดนีเซีย (UNESCO, Departemen Kebudayaan dan Pariwisata and Kantor, 2009 ; Arimini, 2014)

ประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียจำแนกเป็น 5 ประเภทดังนี้

1. วรรณกรรมและการแสดงออกทางมุขปาฐะ รวมถึงภาษาในฐานะที่เป็นสื่อกลางของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Tradisi dan ekspresi lisan, termasuk bahasa sebagai wahana warisan budaya takbenda)
2. ศิลปะการแสดง (Seni pertunjukan)
3. ธรรมเนียมปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล (Adat istiadat masyarakat, ritus, dan perayaan-perayaan)
4. ความรู้และธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (Pengetahuan dan kebiasaan perilaku mengenai alam dan semesta)
5. ทักษะงานช่างฝีมือดั้งเดิม (Kemahiran kerajinan tradisional)

การจำแนกประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียแสดงได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2 ประเภทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย
(ที่มา : เกรียงไกร วัฒนาสวัสดิ์ และเจษฎาพร ศรีวิชัย, 2565)

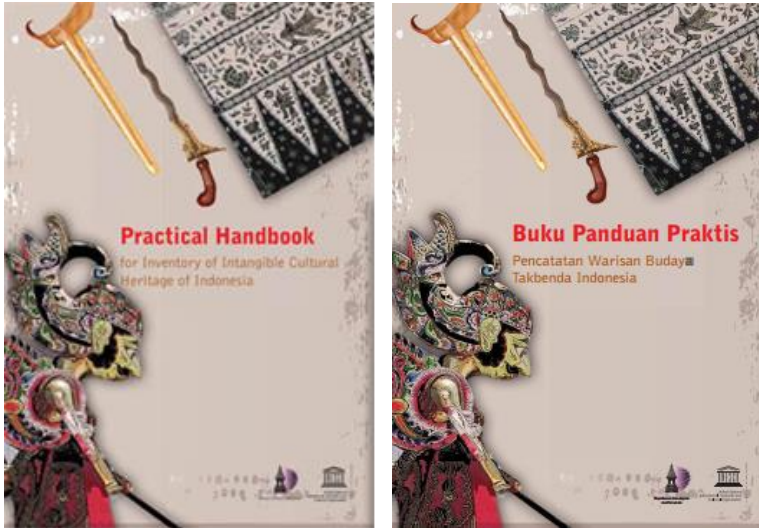
5. การขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย

การขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียมีมานานแล้วตั้งแต่ยุคอาณานิคมและดำเนินเรื่อยมาอย่างต่อเนื่องจนถึงยุคอาณานิคม โดยได้รับความร่วมมือจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายภาคส่วน (Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Indonesia and UNESCO Office, 2009)

ต่อมาช่วงปี ค.ศ. 1976 รัฐบาลอินโดนีเซียได้ก่อตั้งโปรแกรมระบบการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมระดับชาติขึ้น โดยใช้ชื่อว่าโครงการการขึ้นทะเบียนและการจัดทำเอกสารวัฒนธรรมท้องถิ่น (Inventory and Documentation of Local Cultural Project) หรือในภาษาอินโดนีเซียเรียกโครงการนี้ว่า “Sistem Informasi Kebudayaan Terpadu (SIKT)”

รัฐบาลอินโดนีเซียพยายามขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่นทั่วประเทศให้เสร็จสมบูรณ์ โดยคาดหวังว่าการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมจะมีส่วนช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมทางสังคมวัฒนธรรมและนำไปสู่การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้เกิดการวิจัยภาคสนาม เพื่อบันทึกและขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นทั่วประเทศเพื่อเป็นองค์ความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรม ผลของการเร่งดำเนินการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมระดับชาติดังกล่าวทำให้เกิดโครงการการขึ้นทะเบียนมรดกทางวัฒนธรรมโครงการย่อยอีกหลายโครงการ โดยใช้ชื่อที่หลากหลายและมีผู้รับผิดชอบหลายภาคส่วน นอกจากนี้การดำเนินการโครงการดังกล่าวยังทำให้เกิดสื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบหนังสือและบทความทางวิชาการจำนวนมากที่เป็นเอกสารบันทึกการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมทั้งมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Indonesia and UNESCO Office, 2009 ; Soebadio, 1985)

อย่างไรก็ตาม ระบบการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในปี ค.ศ. 2009 ดำเนินการโดยผู้อำนวยการทั่วไปด้านคุณค่าวัฒนธรรม ศิลปะ และภาพยนตร์ (Directorate General for Cultural Values, Arts and Film) กระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว (Ministry of Culture and Tourism) โดยประเทศอินโดนีเซียจัดพิมพ์และเผยแพร่หนังสือคู่มือการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ทั้งฉบับภาษาอินโดนีเซียและภาษาอังกฤษ เพื่อใช้เป็นแนวทางการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมในระดับชาติ คู่มือการขึ้นทะเบียนฉบับดังกล่าวมีชื่อภาษาอังกฤษว่า “Practical Handbook of Inventory of Intangible Cultural Heritage of Indonesia” และชื่อฉบับภาษาอินโดนีเซียคือ “Buku Panduan Praktis Pencatatan Warisan Budaya Takbende Indonesia” เป็นหนังสือคู่มือที่จัดพิมพ์ขึ้นโดยได้รับความร่วมมือระหว่างกระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ประเทศอินโดนีเซีย และองค์การยูเนสโก จากการ์ตา หนังสือคู่มือฉบับนี้พิมพ์และเผยแพร่เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 2010 อาจกล่าวได้ว่าคู่มือฉบับดังกล่าวนอกจากจะเป็นคู่มือสำคัญสำหรับการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียแล้ว ยังเป็นต้นแบบของคู่มือการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ให้กับประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย (Park, 2013)

ภาพที่ 3 คู่มือการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ของประเทศอินโดนีเซีย

(ที่มา : Ministry of Culture and Tourism of the Republic
of Indonesia and UNESCO Office, 2009)

6. การกำหนดมาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย

การกำหนดมาตรการทางกฎหมายเพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซียอยู่ในระหว่างการดำเนินการ เนื่องจากกฎหมายที่บังคับใช้เพื่อการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรม คือ กฎหมายหมายเลข 11 เพื่อการอนุรักษ์สมบัติทางวัฒนธรรม ให้ความสำคัญคุ้มครองเพียงแค่ “ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม” อันเป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้เท่านั้น นอกจากนี้รัฐบาลอินโดนีเซียยังเตรียมยกร่างกฎหมายอีก 2 ฉบับ เพื่อให้ความสำคัญคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ คือ ร่างกฎหมายเพื่อการคุ้มครองและการใช้ทรัพย์สินทางปัญญาและการแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมและร่างกฎหมายการจัดการความรู้ดั้งเดิม

สรุปและอภิปรายผล

ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประกอบไปด้วยกลุ่มประเทศสมาชิกที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และในหลายประเทศกำลังเผชิญกับการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตก อันส่งผลให้มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของแต่ละประเทศกำลังสูญหายไป หรือแม้แต่เกิดปรากฏการณ์การฉกฉวยนำมรดกวัฒนธรรมประเภทนี้ไปใช้ประโยชน์อย่างไร้จรรยาบรรณ อย่างไรก็ตาม อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มีส่วนสำคัญในการปลูกกระแสการจัดการการสงวนรักษา ตลอดจนตระหนักเห็นคุณค่าและความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในภูมิภาคนี้

ประเทศไทยอินโดนีเซียเป็นประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ตื่นตัวในเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรม โดยเฉพาะมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อย่างเห็นได้ชัด เนื่องด้วยประเทศไทยอินโดนีเซียสามารถประกาศขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติได้ภายในช่วงแรก ๆ ของการประกาศใช้ อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก แสดงให้เห็นถึงความพร้อมและการเอาใจใส่ต่อมรดกวัฒนธรรมของประเทศที่กำลังจะสูญหาย ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงการใช้นโยบายการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่มีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) หลายภาคส่วน ตลอดจนมีการจัดแนวทางการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อย่างชัดเจน จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นประเทศต้นแบบของการวางแผนทางขึ้นทะเบียน เพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ทำให้มรดกวัฒนธรรมของชาติยังคงได้รับการอนุรักษ์และการสืบทอดอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงไกร วัฒนาสวัสดิ์ และเจษฎาพร ศรีวิชัย. (2565). *ประเภทมรดก วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศอินโดนีเซีย* [รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชนิก เลิศชาญฤทธ์. (2554). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม*. ศูนย์มานุษยวิทยา สิรินคร.
- สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. (2554). ตอบคำถามเกี่ยวกับอนุสัญญามรดกวัฒนธรรม ที่จับต้องไม่ได้ กรณีขึ้นทะเบียนละครรำราชสำนักเขมร และหนัง เชิดเงาใหญ่ แสบกทม ของกัมพูชา. ใน *เอกสารการประชุมรับฟัง ความคิดเห็นของการเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของยูเนสโก*.
- Arimini, G. A. (2014). *Identifikasi permasalahan pencatatan warisan budaya takbenda Indonesia*. Retrieved March 12, 2017. From <https://adoc.pub/identifikasi-permasalahan-pencatatan-warisan-budaya-takbenda.html>
- Darmaputera, E. (1988). *Pancasila and the search for identity and modernity in Indonesian society: A cultural and ethical analysis*. Brill.
- _____. (1988). *สัญลักษณ์ปรัชญาจิตศิลป์* [รูปภาพ]. Brill.
- Intangible Cultural Heritage Centre for Asia and the Pacific. (2010). *Intangible cultural heritage safeguarding efforts in Indonesia*. Retrieved March 2, 2017. From <http://www.ichcap.org>
- Jones, T. (2013). *Culture, power, and authoritarianism in the Indonesian state: Cultural policy across the twentieth century to the reform era*. Brill.
- Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Indonesia and UNESCO Office. (2009). *Practical handbook for inventory of*

intangible cultural heritage of Indonesia. Retrieved March 2, 2017. From <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186978>

_____. (2009). *คู่มือการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศไทยอินโดนีเซีย* [รูปภาพ]. Retrieved March 2, 2017. From <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186978>

Park, S. (2013). *On intangible heritage safeguarding governance: An Asia-pacific context*. Cambridge Scholars Publishing.

Ruggles, F. & Silverman, H. (2009). *Intangible heritage embodied*. Springer.

Soebadio, H. (1985). *Cultural policy in Indonesia*. United Nations.

UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of intangible cultural heritage*. Retrieved March 8, 2017. From <http://www.unesco.org/culture/ich/>

_____. (2003). *ข้อเสนอแนะด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับประเทศจากอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก* [ตาราง]. Retrieved March 8, 2017. From <http://www.unesco.org/culture/ich/>

UNESCO. (2023). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. Retrieved January 18, 2023. From <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage>

_____. (2023). *สถานการณ์การเข้าร่วมภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* [ตาราง]. Retrieved January 18, 2023. From <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage>

UNESCO. Departemen Kebudayaan dan Pariwisata and Kantor. (2009). *Buku panduan praktis pencatatan warisan budaya takbenda Indonesia*. Retrieved March 12, 2017. From <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186978>